

РОЗУМНІ СТРОКИ ПРИ ЗАХИСТІ ПУБЛІЧНИХ ПРАВ

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. РОЗУМНИЙ СТРОК СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПІЗНАННЯ.....	6
1.1. Доктринальне розуміння «розумності строку».....	6
1.2. Нормативне закріплення розумності строку судового розгляду як однієї з засад судочинства.....	10
РОЗДІЛ 2. ХАРАКТЕРИСТИКА РОЗУМНОСТІ СТРОКІВ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ	16
2.1. Специфіка прояву розумності строків у адміністративному процесі	16
2.2. Критерії обчислення розумних строків: досвід Європейського суду з прав людини для цілей адміністративного судочинства	18
2.2.1. Характер і складність справи.....	19
2.2.2. Поведінка заявника	21
2.2.3. Поведінка органів влади.....	24
2.2.4. Важливість предмета позову (спору).....	26
2.3. Особливості критеріїв визначення розумного строку у адміністративному процесі	27
ВИСНОВКИ.....	29
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	31
АНОТАЦІЯ	37
ДОДАТКИ.....	40

ВСТУП

Актуальність дослідження. «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава» (згідно зі ст. 1 Конституції України). За ст. 3 Основного Закону «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю», а «утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави». З огляду на це, на сучасному етапі розбудови саме демократичної, соціальної, правової європейської держави, важливого значення набуває не лише можливість захисту прав і свобод людини у сфері публічно-правових відносин шляхом звернення до суду, а й якість та своєчасність надання органами судової гілки влади такого захисту.

Теоретичну основу дослідження стали праці таких вчених, як О. В. Андрійчук, О. А. Гончаренко, П. Гуйман, М. О. Сорока, В. А. Туманов, Ю. О. Шекера тощо. **Емпіричною основою** є норми національного законодавства України та зарубіжних країн, окремі рішення Європейського суду з прав людини та статистичні дані.

Метою роботи є аналіз законодавчого закріплення принципу «розумності строків судового розгляду» у національному законодавстві (зокрема, у Кодексі адміністративного судочинства України); дослідження практики тлумачення Європейським судом з прав людини принципу «розумності строків судового розгляду» в контексті статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод; формування критеріїв обчислення «розумності строку» для цілей адміністративного судочинства.

Об'єктом дослідження є нормативно закріплені засади здійснення адміністративного судочинства в Україні. **Предметом** дослідження є принцип «розумності строків судового розгляду» як одна з засад здійснення правосуддя адміністративними судами.

Відповідно до мети дослідження, поставлено такі **завдання**: 1) проаналізувати підходи до розуміння «розумного строку»; 2) сформулювати

дефініцію «розумності строку судового розгляду»; 3) проаналізувати нормативно-правові акти (міжнародні та національні), які закріплюють засаду «розумності строку»; 4) визначити способи нормативного закріплення досліджуваної засади у процесуальних кодексах; 5) встановити особливості критеріїв визначення «розумного строку», сформованих практикою Європейському суду з прав людини; 6) сформулювати дефініцію «розумного строку» для цілей адміністративного судочинства; 7) висунути критерії обчислення «розумного строку» для публічно-правових спорів, що розглядаються адміністративними судами; 8) виокремити специфічні риси застосування критеріїв, сформованих практикою Європейському суду з прав людини, у адміністративному процесі.

Методологічну основу роботи складають як загальнонаукові, так і спеціальні методи. Діалектичний метод, зокрема, був застосований при аналізі базових теоретичних даних. Застосування аналітичного методу виражається в узагальненні позицій вчених щодо розуміння терміну «розумний строк». За допомогою формально-логічного методу проаналізовано норми чинного законодавства, та, з використанням методу моделювання, запропоновано пропозиції щодо вдосконалення норм Кодексу адміністративного судочинства України.

Наукова новизна дослідження. У роботі було запропоновано визначення терміну «розумний строк» для доктрини (як права загалом, так і адміністративного процесу зокрема); проаналізовано способи нормативного закріплення конституційної засади «розумного строку розгляду справи судом» у вітчизняних процесуальних кодексах; обґрунтовано необхідність нормативного закріплення критеріїв визначення «розумності строків» у рамках адміністративного процесу; запропоновано критерії визначення «розумності строку» із урахуванням специфіки адміністративного процесу як галузі права; аргументовано необхідність виокремлення деяких публічно-правових спорів як таких, що не належить розглядати Європейському суду з прав людини (з приводу дотримання «розумності строків» розгляду таких спорів).

Теоретична значимість проведеного дослідження полягає у тому, що запропоноване визначення терміну «розумний строк», а також виокремлення факторів дотримання або недотримання певного критерію визначення «розумного строку» сприятимуть розвитку доктрини адміністративного процесуального права; окрім того, наведені теоретичні здобутки можуть застосовуватися і в рамках інших процесуальних галузей (за умови їх належної імплементації).

Практичне значення одержаних результатів. Наукове дослідження може використовуватися під час викладання дисципліни «Адміністративне процесуальне право». Також, сформульовані теоретичні положення і висновки можуть застосовуватися при розробці спецкурсів, які стосуються або певним чином пов'язані із засадами здійснення судочинства, зокрема – з принципом «розумного строку розгляду справи судом».

Апробація результатів дослідження. Положення й висновки, наведені в дослідженні, обговорено на: 1) Всеукраїнській науковій конференції студентів та аспірантів «Верховенство права очима правників-початківців» (м. Одеса, 2018 рік), де автор виступив із доповіддю (*сканкопія тез додається*) 2) Третьому всеукраїнському конкурсі наукових робіт «Людський вимір права» ім. М.П. Орзіха (м. Одеса, 2018), де автор виступив із доповіддю у другому турі (*текст роботи додається*); 3) V Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Сучасний рух науки» (м. Дніпро, 2019) (*копія тез додається*).

Структура наукової роботи обумовлена метою та завданнями дослідження та складається зі вступу, двох розділів, які містять п'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та трьох додатків.

РОЗДІЛ 1. РОЗУМНИЙ СТРОК СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПІЗНАННЯ

1.1. Доктринальне розуміння «розумності строку»

Термін «розумний строк» широко застосовується у процесуальних галузях. Поняття «розумний строк розгляду справи» є багатограним. Це яскраво вбачається після аналізу поглядів вітчизняних науковців. Так, О. А. Гончаренко наголошує, що поняття «розумний строк розгляду справи» є багатоаспектним і зазначає, що «... важливим є дослідження сучасного змісту конвенційної категорії «розумних строків» розгляду справи ...», проте, науковець не наводить власної дефініції [1, с. 127].

Андрійчук О. В. робить висновок про те, що «під поняттям «розумний строк» ... слід вважати не один (конкретний) процесуальний строк, а сукупність процесуальних строків» [2, с. 51]. Вчена пропонує власне визначення досліджуваного терміну з урахуванням специфіки цивільного процесу. Так, на її думку, під «розумним строком» вирішення цивільних справ слід розуміти загальну часову тривалість з моменту відкриття провадження у справі до моменту набрання у ній законної сили остаточним рішенням або його виконання» [2, с. 51]. Таким чином, О. В. Андрійчук до складу «розумного строку розгляду справи» судом включає і розумність строків виконання судового рішення. Іншої позиції дотримується М. О. Сорока і зазначає, що підхід О. В. Андрійчук щодо визначення сутності поняття «розумний строк» може бути застосований до «відповідної процесуальної категорії судового процесу із певними застереженнями ... Також викликає сумнів доцільність уведення до складу строку, як розумного, строки, що стосуються виконання рішення, прийнятого судом. Такі процедури доцільно віднести до правореалізаційної діяльності тих осіб, яким адресоване рішення ... Тобто, процедури виконання рішення виходять за межі процедур розгляду і вирішення справи, а тому ... навряд чи можуть бути включені до складу процесуальних

строків, сукупність яких охоплено поняттям «розумний строк» [3, с. 965]. Варто погодитися із тим, що «виконання судового рішення» знаходиться за межами «розгляду справи судом», проте, такий підхід є виправданий лише з теоретичної точки зору і підкріплюється судженнями стосовно співвідношення зазначених термінопонять. При цьому, коли мова йде про право на «розумні строки розгляду справи», гарантоване нормами міжнародних та вітчизняних нормативно-правових актів, воно включає не лише гарантії розумності строку при безпосередньому розгляді справи національними судами, а й на розумність строків виконання судових рішень, свідченням чого є практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд) (зокрема, справи «Буховець проти України» [4], «Василенков проти України» [5] тощо).

Сорока М. О., проаналізувавши численні погляди, пропонує власне визначення терміну «розумний строк» для цілей адміністративного судочинства. На думку науковця, під «розумним строком» варто розуміти «найкоротший строк розгляду і вирішення адміністративної справи, достатній для надання своєчасного судового захисту порушених прав, свобод та інтересів у публічно-правових відносинах, перебіг якого розпочинається з дня відкриття провадження у справі, а закінчується набранням законної сили остаточним рішенням суду, а у процесі перебігу якого відсутній хоча б один з наступних фактів: нерегулярне призначення судових засідань, зволікання із початком судового розгляду, призначення судових засідань з великими інтервалами, затягування при переданні або пересиланні справи з одного суду в інший, невжиття судом заходів для дисциплінування сторін у справі, свідків, експертів» [3, с. 966-967]. Запропоноване визначення має декілька переваг. Так, акцентовано увагу на моментах початку і закінчення строків, стосовно яких вирішується питання щодо їх «розумності». Проте, як було зазначено вище, виконання судових рішень також має здійснюватися у «розумні строки», що підтверджується наведеними прикладами із практики ЄСПЛ. Окрім того, практика Суду визначається неоднорідністю у питанні визначення моменту початку відррахування строку і моменту його закінчення. Так, початок періоду,

який належить враховувати в цілях вимоги щодо «розумного строку» у цивільній справі визначають: 1) з дати подання позову (якщо заявникові законом не заборонено його подавати), 2) з моменту висловлення першого заперечення; у кримінальній справі: 1) з дати, коли було повідомлено про «обвинувачення»; 2) з дати арешту, обшуку чи допиту, навіть в якості свідка. Кінцем такого періоду є: 1) дата сповіщення вищим судом про ухвалення на національному рівні остаточного рішення, яким вирішено спір; 2) момент виконання остаточного судового рішення [6, с. 123]. Також, у наведеному вище визначенні запропоновано перелік обставин для визнання строку таким, що порушує вимогу «розумності». На наш погляд це є недоцільним, адже така конструкція містить вичерпний перелік критеріїв визначення факту затягування, чим значно перенавантажує визначення. До того ж, виникає думка про неможливість визнання строку «нерозумним», якщо вказаних критеріїв (вимог) було дотримано.

Питання «розумності строків» у господарському процесі розглядала Ю. О. Шекера у дисертаційному дослідженні. Так, вчена зазначала, що «... розумний строк не може бути охоплений стислим граничним строком розгляду справи ...» [7, с. 177]. Ми підтримуємо вказане твердження і зазначаємо таке. З вказаної тези випливає, що неможливим є встановлення конкретного проміжку часу, який вважався б «розумним строком», прийнятним для будь-якої справи, що розглядає суд. Така позиція підтверджена численними рішеннями ЄСПЛ, де зазначається наступне: «Суд нагадує, що розумність тривалості провадження повинна визначатися у світлі відповідних обставин справи ...» [8]. Так, ЄСПЛ у кожній конкретній справі окремо визначає моменти початку провадження і момент його закінчення. При цьому, якщо справу було закрито, а потім знову відкрито, то проміжок часу, коли справу не розглядали виключається із загального терміну (наприклад, такий період був виключений у справі «Скоробагатова проти Росії» [9]).

У доктрині кримінального процесуального права під «розумними строками» розуміють найкоротший строк розгляду й вирішення кримінального

провадження, проведення процесуальної дії або винесення процесуального рішення, який є достатнім для надання своєчасного (без невинуватених зволікань) судового захисту порушених прав, свобод та інтересів, досягнення мети процесуальної дії та завдань кримінального провадження загалом [10, с. 115]. Вказане визначення цілком прийнятне для завдань кримінального процесуального права, але не може слугувати основою для формування дефініції аналізованого терміну для цілей адміністративного процесу. Насамперед, це пов'язано із великою кількістю розбіжностей у самих процесуальних галузях (наприклад, у кількості стадій та їх етапах, у кількості задіяних суб'єктів, у тривалості процесуальних строків тощо). Проте, на нашу думку, така дефініція має декілька переваг. По-перше, акцентовано увагу не на розгляді справи у «найкоротший строк», а на розгляді справи «без невинуватених зволікань». Так, у випадку необхідності, у суду виникає легітимна можливість збільшити термін розгляду справи, якщо це є об'єктивно необхідно. По-друге, зосереджено увагу на необхідності досягнення мети процесуальної дії, що вчиняється судом, та завдань власне процесу. Така конструкція формує орієнтир для відповідного судді – забезпечити своєчасний захист прав і свобод приватного суб'єкта.

Отже, з урахуванням наведених дефініцій, пропонуємо сформулювати визначення досліджуваного поняття таким чином: «розумним є строк, об'єктивно необхідний для розгляду і вирішення справи та виконання остаточного судового рішення, який не обмежений граничним строком та є достатнім для надання своєчасного судового захисту прав, свобод, законних інтересів особи і виконання завдань судочинства. Його перебіг починається з моменту подання позову до суду (проте, може розраховуватися з більш раннього моменту) і закінчується виконанням остаточного судового рішення або його прийняттям». Це визначення може бути використано у доктрині будь-якої процесуальної галузі (крім кримінального процесу, коли мова йде про момент початку і момент закінчення обчислення «розумного строку»), за умови його належної імплементації – зазначення специфіки конкретної процесуальної

галузі. Також, запропонована дефініція може слугувати основою при формулювання нормативного визначення засади «розумності строків», зокрема, для цілей адміністративного судочинства.

1.2. Нормативне закріплення розумності строку судового розгляду як однієї з засад судочинства

Відповідно до ст. 55 Конституції України, права і свободи людини і громадянина захищаються судом [11]. Зазначена стаття Основного Закону закріплює основоположний компонент складного механізму захисту прав і свобод людини в Україні, до елементів якого, як правило, належать нормативні, процесуальні та інституціональні форми та способи захисту. Нормативну основу, окрім зазначеної статті Конституції України, також становлять інші положення Основного Закону, наприклад: *ст. 3, ст. 8, ст. 64, ст. 124* Конституції України [11].

Окрім того, варто виокремити деякі статті Основного Закону, які, на наш погляд, також складають правову базу нормативної частини механізму захисту прав і свобод людини. Так, відповідно до ч. 5 ст. 55 Конституції, кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна [11]. Зокрема, зазначене положення гарантує можливість звернення особи за захистом до ЄСПЛ. Відповідно до ч. 5 ст. 125 Конституції, з метою захисту прав, свобод та інтересів особи у сфері публічно-правових відносин діють адміністративні суди [11]. Окрім зазначених статей Конституції, на нашу думку, варто приділити увагу і *ст. 129* Основного Закону, що вміщує ключові засади судочинства. Так, відповідно до п. 7 ч. 2 ст. 129 Конституції України, одним із принципів здійснення правосуддя є «розумні строки розгляду справи судом» [11].

Окрім того, вказана засада досліджувалася Конституційним судом України. Так, в Рішенні КСУ у справі за конституційним поданням Верховного Суду України ... від 30 січня 2003 року вказано наступне: «поняття «розумний строк досудового слідства» є оціночним, тобто таким, що визначається у кожному конкретному випадку з огляду на сукупність усіх обставин вчинення і розслідування злочину (злочинів). Визначення розумного строку досудового слідства залежить від багатьох факторів, включаючи обсяг і складність справи, кількість слідчих дій, число потерпілих та свідків, необхідність проведення експертиз та отримання висновків тощо» [12]. Отже, Конституційний Суд України у вказаному висновку також звертає увагу на багатоаспектність досліджуваної засади, проте не дає її дефініції. Окрім того, наведена позиція Конституційного Суду висунута лише для цілей кримінального процесуального права і не може застосовуватися в рамках інших процесуальних галузей без належної інтерпретації. Причому, така інтерпретація має здійснюватися з урахуванням особливостей конкретного процесу, як-то адміністративний, цивільний тощо. З огляду на зазначене, постає необхідність розтлумачення Конституційним Судом України змісту засад здійснення судочинства, визначених ст. 129 Основного Закону, зокрема принципу розумності строків розгляду справи судом. Важливість дослідження засад здійснення судочинства зумовлюється насамперед тим, що принципи судочинства, будучи вихідними положеннями, собою спрямовують діяльність судді на забезпечення прав і свобод людини, їх реалізацію. Але, варто звернути увагу, що для повноцінного використання будь-якого принципу права не достатньо виключно його нормативного закріплення. Для вдалої реалізації кожної засади необхідно розуміння її змісту. Окрім того, наявність тлумачення змісту принципу «розумності строків» сприятиме підвищенню праворозуміння та його належному втіленню на практиці.

Згідно зі ст. 9 Конституції, чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України [11]. Відповідно до Закону України «Про

ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» [13] від 17.07.1997 року, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) [14] є частиною національного законодавства. Згідно зі ст. 6 Конвенції, кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення [14]. Так, вказана норма не містить гарантій стосовно розгляду справи впродовж розумного строку, коли мова йде про публічно-правовий спір (тобто про адміністративне судочинство). Проте, на нашу думку, така ситуація обумовлена специфікою розуміння спору «щодо прав та обов'язків цивільного характеру», що в межах практики ЄСПЛ поширюються і на адміністративне судочинство. У таких випадках, Суд широко тлумачить «права та обов'язки цивільного характеру».

Відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику ЄСПЛ як джерело права [15]. Таким чином, «... закон (прим. авт. – Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини») відніс до джерел українського процесуального права поряд із нормативними актами законодавства також і судовий прецедент при застосуванні процесуально-правових норм (щоправда, лише в частині рішень ЄСПЛ)» [16, с. 25], що дозволяє здійснювати аналіз засади «розумності строків», закріпленої у міжнародних НПА, із урахуванням практики її реалізації (тобто, аналіз ст. 6 Конвенції, а також дослідження рішень ЄСПЛ у справах, що стосуються порушення права заявника на «розумний строк» розгляду його справи національними судами). Так, повертаючись до змісту ст. 6 Конвенції зазначимо, що застосування положення цієї статті стосовно розумності строку розгляду справи судом вимагає індивідуального підходу. Необхідність застосування

такого підходу зумовлює наявність достатньо розрізненої практики ЄСПЛ з цього питання (див. Додаток 2).

Отже, серед міжнародних джерел, які закріплюють засаду «розумності строків розгляду справи» особливої уваги заслуговують положення Конвенції, зокрема, стаття 6, а також численні рішення ЄСПЛ, що розкривають зміст досліджуваного принципу.

Принцип «розумності строків» розгляду справи судом закріплений у вітчизняних нормативних актах, зокрема, Цивільному процесуальному кодексі (далі – ЦПК), Господарському процесуальному кодексі (далі – ГПК), Кримінальному процесуальному кодексі (далі – КПК) та Кодексі адміністративного судочинства України (далі – КАС України). Для визначення способу нормативного закріплення досліджуваної засади варто звернутися до змісту перелічених актів. Проаналізувавши положення ч. 3 ст. 2 ЦПК [17] можна дійти висновку, що цей нормативно-правовий акт лише проголошує «розумність строків» як принципу здійснення цивільного судочинства. Схожа ситуація склалася з ГПК [18]. Так, цей законодавчий акт, на кшталт попереднього, проголошує «розумність строків» як засаду здійснення господарського судочинства (п. 10 ч. 3 ст. 2). Показово, що обидва процесуальні кодекси не визначають ані критеріїв обчислення, ані визначення терміну «розумні строки». На наш погляд, варто звернути увагу на те, що у даному випадку мається на увазі не «розумність» процесуальних строків (в контексті ст. 121 ЦПК та ст. 114 ГПК), що надаються для вчинення певних процесуальних дій, а «розумність строків» судового розгляду в цілому, тобто загальний період розгляду справи судами першої, апеляційної та касаційної інстанцій з моменту надходження позову до суду першої інстанції та до моменту виконання судового рішення.

Повертаючись до визначення способу законодавчого закріплення «розумності строків» як принципу здійснення правосуддя у цивільному та господарському процесах, варто звернути увагу, що ГПК та ЦПК, по суті, лише дублюють положення Конституції.

Найбільш конкретизовано «розумність строків» судового розгляду як принципу здійснення правосуддя розглянуто у КПК. Так, поряд із закріпленням досліджуваного принципу як загальної засади кримінального провадження у п. 21 ч. 1 ст. 7 КПК, наявна окрема стаття, що деталізує зміст вказаного принципу, причому не лише шляхом наведення дефініції, а й закріпленням критеріїв, за якими має обраховуватись розумність строків. Згідно з ч. 1 ст. 28 КПК, «під час кримінального провадження кожна процесуальна дія або процесуальне рішення повинні бути виконані або прийняті в розумні строки. Розумними вважаються строки, що є об'єктивно необхідними для виконання процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень. Розумні строки не можуть перевищувати передбачені цим Кодексом строки виконання окремих процесуальних дій або прийняття окремих процесуальних рішень» [19]. Наведене положення стосується як строку вчинення процесуальних дій і строку, передбаченого для проведення певної стадії кримінального провадження, так і строків судового розгляду в цілому. Щодо критеріїв, викладених у ч. 3 ст. 28 КПК, то вони збігаються з тими, що були сформовані практикою ЄСПЛ. Це є позитивним моментом, адже таким чином національне законодавство узгоджується з міжнародними стандартами, зокрема, положеннями Конвенції, а також з практикою ЄСПЛ.

Стосовно адміністративного судочинства, то про спосіб нормативного закріплення принципу «розумності строків» у КАС України йтиметься далі.

Отже, проаналізувавши положення вітчизняних процесуальних кодексів, можна зробити такі висновки: принцип «розумності строків судового розгляду» дістав закріплення у національному законодавстві, хоча інколи таке закріплення обмежується дублюванням положень іншого акту (зокрема – Конституції), що є негативною тенденцією; різниться варіант (спосіб) нормативного закріплення вказаної засади; в більшості випадків не враховуються особливості галузі при нормативному закріпленні принципу.

Серед підзаконних актів, що закріплюють принцип «розумності строків», варто приділити увагу саме актам Президента України. Засада «розумного

строку розгляду справи» вміщена у Національній стратегії у сфері прав людини, що затверджена Указом Президента України від 25 серпня 2015 року. Так, у напрямку «Забезпечення права на справедливий суд», стратегічною метою було зазначено «забезпечення права на незалежний та справедливий суд у розумний строк» [20], що підкреслює важливість принципу «розумності строків» у дотриманні прав людини.

Окрім того, «розумність строків як принцип має не лише «процесуальне» значення (тобто, використовується не тільки у процесуальних галузях). Так, категорія «розумний строк» широко застосовується у Цивільному кодексі України [21], коли мова йде про укладення цивільних договорів і строків їх виконання (зокрема, ч. 2 ст. 564, ч. 2 ст. 670, ч. 1 ст. 678, ч. 1 ст. 919 тощо). Також, досліджуваний термін зустрічається і у Законі України «Про Вищу раду правосуддя». Відповідно до ч. 3 ст. 42 якого вміщено вимогу щодо проведення дисциплінарного провадження відносно судді у «розумний строк» [22].

Таким чином, засада «розумного строку розгляду справи» дістала закріплення у численних нормативно-правових актах, серед яких є і міжнародні акти (зокрема, Конвенція), і національні (наприклад, процесуальні кодекси, деякі законодавчі акти, що вміщують матеріальні норми права, підзаконні акти). Проаналізувавши процесуальні кодекси, нами було виокремлено два способи закріплення досліджуваного принципу: 1) дублювання положення Конституції (без закріплення визначення та без закріплення критеріїв визначення «розумності строків»); 2) дублювання положення Конституції із наступним тлумаченням змісту засади та закріпленням критеріїв. Також, можна виокремити третій спосіб, що застосований у КАС України – дублювання положення Конституції із наступним закріпленням визначення, про що йтиметься далі.

РОЗДІЛ 2. ХАРАКТЕРИСТИКА РОЗУМНОСТІ СТРОКІВ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

2.1. Специфіка прояву розумності строків у адміністративному процесі

Як зазначалося вище, засада «розумності строку судового розгляду» дістала закріплення у Конвенції, Конституції України та чотирьох процесуальних кодексах. При цьому, було проаналізовано спосіб нормативного закріплення принципу у ГПК, ЦПК та КПК. Стосовно КАС України, зазначимо, що обраний законодавцем варіант нормативного закріплення засади різниться від тих двох способів, що були проаналізовані вище.

Відповідно до ч. 8 п. 3 ст. 2 КАС України, однією із «основних засад (принципів) адміністративного судочинства є розумність строків розгляду справи судом» [23]. Згідно з п. 11 ч. 1 ст. 4 КАС України, «розумним строком є найкоротший строк розгляду і вирішення адміністративної справи, достатній для надання своєчасного (без невиправданих зволікань) судового захисту порушених прав, свобод та інтересів у публічно-правових відносинах» [23].

Наведене положення вміщує велику кількість оціночних понять, таких як «найкоротший строк», «достатній строк», «без невиправданих зволікань». Вказана дефініція надзвичайно абстрактно сформульована, але все одно враховує особливості адміністративного процесу, а саме: йдеться про судовий захист прав, свобод та інтересів виключно у публічно-правових відносинах, що, принаймні, зумовлює обов'язкову наявність суб'єкта владних повноважень як одного з учасників таких відносин.

Проте, така дефініція не вказує на момент початку і момент закінчення обчислення «розумності строку». Відкритим залишається питання щодо складових такого строку (згідно з практикою ЄСПЛ, «розумність» включає право на «розумний строк розгляду справи» і «розумний строк виконання судового рішення»). З-поміж іншого, поряд із закріпленням дефініції, слід було б нормативно встановити критерії для визначення «розумних строків».

Отже, варто зазначити – хоча у ч. 8 п. 3 ст. 2 КАС України також дублюється положення Конституції, проте надалі більш деталізовано (порівняно із ЦПК та ГПК) розкривається зміст вказаного принципу (п. 11 ч. 1 ст. 4 КАС України). Положення п. 11 ч. 1 ст. 4 КАС України є першою спробою нормативного закріплення дефініції «розумності строку». Це свідчить про намагання законодавця встановити належне правове регулювання питання дотримання «розумності строку судового розгляду», проте, вочевидь, цього було недостатньо, і, нажаль, очікуваних результатів (тобто зменшення кількості випадків порушення судами вимоги «розумності») отримано не було. Про це свідчить наступне.

На офіційному веб-сайті Міністерства юстиції України вміщено перелік рішень, прийнятих ЄСПЛ стосовно України (за 13 статтями Конвенції, а саме – ст. 2, ст. 3, ст. 5, ст. 6, ст. 7, ст. 8, ст. 9, ст. 10, ст. 11, ст. 13, ст. 14, ст. 18 та ст. 34) (прим. – без урахування порушень за статтями протоколів до Конвенції). Всього 1177 рішень. Найбільша кількість з них була прийнята за порушення ст. 6 Конвенції («право на справедливий суд») (642 рішення). У 347 рішеннях із них було виявлено порушення права на «розумні строки виконання судового рішення» і 177 – права на «розумні строки розгляду і вирішення справи» [24].

Згідно з відомостями, викладеними у Зведених даних за 2017 рік у порівнянні з 2016 роком (опублікованої на офіційному порталі Міністерства юстиції України), кількість переданих до ЄСПЛ заяв у 2017 році на 118% перевищила показники попереднього року [25].

Таке стрімке зростання кількості заяв свідчить про численні порушення конституційних засад здійснення судочинства в цілому та принципу розумності строку судового розгляду справи зокрема. Нажаль, здійснення аналізу показників кількості переданих заяв до Суду за 2018 рік не є можливим через відсутність даних на офіційному порталі Міністерства юстиції України.

Окрім того, зазначимо, що наведені статистичні дані стосуються усіх рішень ЄСПЛ та заяв, переданих до Суду (тобто, із урахуванням тих, що були прийняті за порушення норм Конвенції в рамках інших процесів). Не зважаючи

на це, на нашу думку, наведена інформація дає підстави стверджувати про збільшення кількості таких порушень в рамках адміністративного процесу. Зокрема, така гіпотеза підтверджується інформацією, опублікованою на офіційному веб-сайті Вищого адміністративного суду України у 2017 році. Так, зазначено, що «за перше півріччя поточного року (прим. автора – 2017 року) навантаження на суддів збільшилося вдвічі. Незважаючи на те, що зросла також інтенсивність розгляду суддями справ і матеріалів, залишок нерозглянутих справ не лише не зменшується, а катастрофічно зростає. Ситуація, що склалася, може призвести до порушення розумного строку розгляду справ» [26].

Можна зробити висновок, що простежуються численні порушення і конституційного гарантії, передбаченої ст. 55 Основного Закону – захист прав і свобод людини судом, що також має наслідком порушення права на справедливий суд в контексті статті 6 Конвенції. Це є неприйнятним поряд із проголошенням України демократичною, соціальною, правовою державою та визнанням і дією в державі принципу верховенства права. Тому, висуваємо пропозицію щодо удосконалення нормативного закріплення засади «розумності строків судового розгляду», закріплену у положеннях КАС України.

З огляду на зазначене, пропонуємо внести такі зміни в КАС України:

- 1) п. 11 ч. 1 ст. 4 виключити;
- 2) доповнити статтею 14.¹, а саме частинами 1, 2 та 3 (див. Додаток 1).

2.2. Критерії обчислення розумних строків: досвід Європейського суду з прав людини для цілей адміністративного судочинства

У одному з рішень Суд роз'яснив, що «строк, який можна визначити розумним, не може бути однаковим для всіх справ, і було б неприродно встановлювати один строк в конкретному цифровому виразі для усіх випадків. Таким чином, у кожній справі виникає проблема оцінки розумності строку, яка залежить від певних обставин» [27]. ЄСПЛ завжди звертає увагу на необхідність обчислення «розумності строків» судового розгляду за певними

критеріями. Знаковим у цьому сенсі є рішення у справі «Претто та інші проти Італії». У п. 30-37 цього рішення проаналізовано розумність строків судового розгляду. ЄСПЛ зазначає, що розумність тривалості судового розгляду доводиться оцінювати у кожному випадку відповідно до конкретних обставин даної справи і з урахуванням критеріїв, що склалися у практиці ЄСПЛ [28].

Такими критеріями, відповідно, є: 1) характер і складність справи; 2) поведінка заявника; 3) поведінка органів влади. Надалі у практиці ЄСПЛ склався ще один критерій для визначення розумності строку: 4) важливість предмета позову для заявника у справі. Вказаний критерій був згаданий у рішенні Суду по справі «Фрайдлендер проти Франції» [29]. Розглянемо перший критерій.

2.2.1. Характер і складність справи

Якщо говорити про характер справи, то Суд зазначає, що певні категорії справ вимагають «особливої ретельності», а сам розгляд справи – пришвидщеної процедури. До таких справ можна віднести:

- 1) провадження, що стосується дітей [30];
- 2) позови щодо компенсації через зараження ВІЛ-інфекцією [31];
- 3) позови щодо серйозної травми в ДТП [32] тощо.

Якщо ж імплементувати вказані положення з урахуванням специфіки адміністративного судочинства, то до таких справ варто було б також віднести спори щодо правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом чи процесом референдуму або, наприклад, спори щодо реалізації права на свободу мирних зібрань. При цьому, зазначимо, що практика ЄСПЛ при встановленні факту дотримання/недотримання досліджуваного критерію також різниться.

Так, у справі «Н. проти Сполученого Королівства» [30], було виявлено недотримання досліджуваного критерію за розгляд справи протягом 2 років та 7 місяців у двох інстанціях. У той же час, не було виявлено такого порушення у рішенні «Рінгайзен проти Австрії» [33], де строк розгляду справи склав 5 років і

2 місяці (з урахуванням повторного слухання в першій інстанції після успішної апеляції).

У своїй практиці Суд неодноразово наводив приклади виправданих затримок розгляду справи, зумовлених складністю останньої. Так, наприклад, виправдати затримку може відсутність судової практики за наявності потреби застосування нового законодавства (зокрема, справа «Претто та інші проти Італії» [28]). Також, справи, що стосуються ухилення від сплати податків, корпоративного шахрайства, відмивання грошей тощо, часто є складними [6].

На складність справи, окрім вищевказаних, впливають ще низка факторів. Наприклад:

1) кількість учасників справи (тобто кількість співпозивачів, співвідповідачів, третіх осіб (що висуваються самостійні вимоги та такі, що самостійних вимог не висувають), органів та/або осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, у випадках, встановлених законодавством);

2) необхідність залучення експерта, експерта з питань права, спеціаліста та/або перекладача;

3) необхідність проведення експертиз (з урахуванням їх складності) тощо. Окремі складнощі також можуть бути зумовлені необхідністю встановлення певних фактів у рамках судового розгляду.

Проте, не завжди за наявності факту ускладненості справи «необхідністю вирішення деяких фактичних та документарних питань, Суд вважає, що загальний строк тривалості провадження не може бути обґрунтований лише складністю справи» (справа «Науменко проти України» [35]).

Окрім того, слід врахувати, що факт розгляду справи судами різних інстанцій не може свідчити про її складність. В такому випадку беруться до уваги і інші обставини, зокрема ті, що були викладені вище.

2.2.2. Поведінка заявника

Наступним критерієм визначення «розумності строку» є «поведінка заявника». Так, зазначимо: коли Суд вирішує питання про затримку у розгляді справи заявником (і органами влади), то бере до уваги лише «періоди суттєвих затримок». В таких випадках ЄСПЛ використовує індивідуальний підхід, беручи до уваги період часу від моменту подання позову до суду (або іншого моменту, визначеного в конкретній справі) до моменту виконання судового рішення, враховуючи кількісні показники вирішує – чи є затримка з боку певного суб'єкта «суттєвою», чи ні. Так, зазвичай, Суд не виявляє «періодів суттєвих затримок» з боку заявника.

Зокрема, у справі «Науменко проти України» Суд, аналізуючи поведінку заявниці, вказав наступне: «... Уряд зауважив, що відповідальними за затримки, які мали місце під час розгляду справи, були сторони, а не суди ... Щодо поведінки заявниці, Суд не бачить періодів суттєвих затримок, за які вона б була відповідальною. Крім того, Уряд не надав жодних доказів з цього приводу» [35].

Також, є приклади, коли ЄСПЛ звертає увагу на наявність можливих затримок з боку заявника, проте не визнає такі затримки «суттєвими». Зокрема, таку позицію Суд виклав у рішенні «Дульський проти України». У цій справі ЄСПЛ вказує, що «... заявникові на час подання його першого позову було більше сімдесяти років і він мав серйозні захворювання, і з цих причин він не відвідував та вимагав відкладення декількох слухань.

Таким чином, заявник деякою мірою є відповідальним за тривалість провадження...» (п. 78); «провадження не було значною мірою затягнуте у зв'язку із клопотаннями заявника про відвід суддів, оскільки одне з цих клопотань було задоволено протягом дня, а інше було розглянуто приблизно за місяць» (п. 79); «визнати, що, оскаржуючи судові рішення від 14 березня 2002 року, заявник посприяв затримці у розгляді справи, яка далі збільшилась, коли заявник був вимушений повторно подати касаційну скаргу до суду у зв'язку з недотриманням процесуальних вимог і її подачі» (п. 81).

Водночас, підсумовуючи, ЄСПЛ вказує, що «хоча деякі періоди затримки у розгляді справи можуть бути віднесені на рахунок заявника, Суд не має доказів для встановлення, що провадження у справі було тривалим виключно через поведінку заявника або тому, що значна тривалість розгляду справи мала місце з його вини» [35]. З цього випливає, що під час здійснення оцінки поведінки заявника, Суд вкрай рідко (навіть за наявності певних затримок з боку заявника) визнає його винним у значній тривалості розгляду справи. Окрім того, Суд не покладає відповідальність на останнього за тривалий розгляд справи у випадках, коли він користується процесуальними засобами, передбаченими законодавством, із метою захисту себе і своїх прав. Найбільш яскравим прикладом у цьому сенсі є реалізація заявником свого права на оскарження судового рішення. Уряди-відповідачі зазвичай вбачають провину заявника у бажанні змінити рішення, що його не влаштовує.

Один із нечисленних прикладів, коли Суд визнавав значні затримки з боку заявника і покладав провину за них на останнього є справа «Чирікоста та Віола проти Італії» [49]. Так, у рішенні вказано наступне: «... Уряд стверджував, що тривалість провадження повністю пояснювалася інерцією та пасивністю поведінки сторін, особливо заявників. Відповідаючи за дуже велику кількість відкладень, або через те, що вони самі просили їх або через те, що вони не заперечували проти них, пан Чирікоста і пані Віола навряд чи мали змогу скаржитися на будь-які затримки. Більше того, хоча в Італії було під час розгляду справи по суті сторони мали змогу взяти на себе ініціативу щодо ходу цивільного судочинства (*principio dispositivo*), заявники ніколи не просили, щоб їх справу розглядали швидше» (п. 26). Також, Суд вказує, що «... незважаючи на те, що період, який перевищує п'ятнадцять років для цивільної справи, розгляд якої досі триває, може, на перший погляд, здатися необґрунтованим, поведінка заявників, які звернулися з проханням про додаткові перенесення розгляду справи ... призводить до того, що Суд оголошує необґрунтованість скарги пана Чирікости та пані Віоли» (п. 35) [49].

Окрім того, нерідко, у внесенні змін до позовних вимог, поданні заяв про відвід суддів, оскарженні інших судових рішень (тобто постанов, ухвал) тощо, Уряди також вбачають затягування розгляду справи з боку заявника. Проте, при висуненні таких звинувачень заявникові з боку Уряду, Суд звертає увагу, що в таких випадках «не можна стверджувати, що заявник зловживав своїми процесуальними правами; скоріше він здійснює законну процесуальну діяльність, відстоюючи свої вимоги» [35].

Разом з тим, слід взяти до уваги факти невиконання процесуальних обов'язків заявником. На нашу думку, кількість таких випадків значно зменшилася (або, як мінімум, має зменшитись) після внесення змін до КАС України, і включення до переліку заходів процесуального примусу штрафу в дохід Державного бюджету України, що стягується на підставі 149 статті. Наявність такої норми не гарантує повну відсутність можливих зловживань власними правами з боку певного суб'єкта, проте вона є підставою для притягнення порушника до відповідальності, та, після отримання судового рішення про накладення на правопорушника штрафу, на його підставі визнати цю особу відповідальною за деякі періоди затримки у розгляді справи.

Також варто вказати, що однією з новел та «гарантією» зменшення кількості «періодів суттєвих затримок» у адміністративному процесі з боку заявника є положення ст. 45 КАС України [23], а саме встановлення випадків зловживання процесуальними правами і надання суду можливості вживати заходів для запобігання такому зловживанню.

На нашу думку, положення ст. 45 КАС України є не лише дієвим механізмом забезпечення відсутності «періодів суттєвих затримок» у розгляді справи, ініціатором яких виступає заявник, а й сприяє дотриманню «розумних строків» при розгляді справи. Окрім того, керуючись ч. 2 ст. 45 КАС України, можливо чітко роз'яснити, коли заявник здійснює законну процесуальну діяльність, відстоюючи свої вимоги, а коли затягує розгляд справи, зловживаючи наданими йому правами.

2.2.3. Поведінка органів влади

Наступним критерієм визначення «розумності строків» є «поведінка органів влади». Як зазначалося вище, коли вирішується питання про затримку у розгляді справи, Суд бере до уваги лише «періоди суттєвих затримок». Коли мова йде про аналіз «поведінки органів влади», також вживається термін «значні періоди бездіяльності», що є синонімом терміну «періоди суттєвої затримки».

Варто зазначити, що досліджуваний критерій дуже тісно пов'язаний із попереднім (тобто, з «поведінкою заявника»). Так, часто орган влади (зокрема, суд) виправдовує тривалість провадження заявами, позовами, запитами заявника тощо, при цьому, не надаючи достатньої уваги власним затримкам.

Ми зазначали, що заявника не можна звинувачувати в тому, що для захисту своїх інтересів він скористався всіма ресурсами й інструментами, які пропонує національне законодавство [37]. Тому, робимо висновок, що завелика тривалість справи не може бути виправдана різноманітними зверненнями заявника, особливо, якщо такі звернення не були безпідставними і привели до певного юридичного результату.

Так, у численних рішеннях ЄСПЛ вказані різноманітні підстави визнання затримок з боку суду (як органу влади у провадженні). У справі «Науменко проти України», Уряд стверджував, що затримки з боку судів відсутні. Суд із таким доводами не погодився, і «вважає, що мали місце декілька періодів затримки з вини органів судової влади, а саме: 1) надіслання справи для перегляду ... через шість років після того, як справа була вирішена по суті; 2) надіслання справи Апеляційним судом ... на новий розгляд при тому, що суд мав повноваження розглянути справу по суті та винести рішення; 3) пересилання справи з одного суду в інший з метою вирішення питання щодо прийнятності апеляції» [35].

Окрім того, «значні періоди бездіяльності» були визначені Судом через: 1) часті зміни складу суду [38]; 2) затримки в надсиланні справи з першої інстанції в апеляційний суд [32]; 3) невдалі неодноразові спроби викликати

одного й того ж свідка в суд [39]; 4) призначення додаткових експертиз за наявності достатніх доказів для вирішення справи [36] тощо.

Також уваги потребує питання обтяжуючих обставин при визначенні «розумності строку» провадження. Однією з таких обставин є неодноразове відкриття та закриття справи, або її постійне передання від одного суду до іншого. «Суд схильний вважати це серйозною обтяжуючою обставиною, яка може бути визнана порушенням, навіть якщо загальна тривалість провадження не здається надмірною» [40].

Проте, варто звернути увагу, що в практиці ЄСПЛ зустрічаються випадки, коли затримка розгляду справи органами влади була визнана Судом не безпідставною. Так, не було визнано «бездіяльністю» затримки розгляду справи в очікуванні результату розгляду пов'язаної справи чи визнання конституційності нормативно-правового акта в принципі прийнятне за умови, що відтермінування здійснюється лише з метою спричинити найменшу можливу затримку [6, с. 124-125].

В деяких випадках, навіть затримки, пов'язані з перевантаженням суду, можуть бути «прийнятними, якщо вони не тривалі і якщо влада вживає розумних заходів, щоб надати пріоритет справам з урахуванням їх терміновості та важливості» [41]. Проте, слід зауважити, що посилення на «фінансові чи практичні труднощі не може виправдати проблему надмірної тривалості провадження» [42].

Отже, при здійсненні оцінки поведінки органів влади, зокрема – суду, ЄСПЛ також підходить суто індивідуально до кожної справи, і в першу чергу звертає увагу на «періоди суттєвої затримки» («значні періоди бездіяльності»). На нашу думку, окрім зазначених вище підстав, при здійсненні оцінки поведінки суду варто звертати увагу на швидкість (своєчасність) призначення справи до розгляду, регулярність призначення судом засідань, якість контролю з боку судді за проведенням експертизи, своєчасну видачу повного тексту судового рішення сторонам, а також своєчасну видачу виконавчого документа

(зокрема, для уникнення невинуватених зволікань при безпосередньому виконанні рішення суду).

2.2.4. Важливість предмета позову (спору)

Останнім критерієм, напрацьованим ЄСПЛ, є «важливість предмета спору для заявника». Зауважимо, що для кожної особи, яка звертається до судових органів за захистом прав, свобод і законних інтересів, предмет спору є важливим. Проте, коли мова йде про критерій «важливості», зрозуміло, що його аналіз вимагає об'єктивності.

Отже, визначимо, які обставини беруться до уваги ЄСПЛ, коли вирішується питання щодо «важливості предмета спору для заявника». У справі «Дульський проти України», Суд вказав, що «провадження у справі мало для заявника безспірно велике значення, особливо якщо брати до уваги той факт, що заявникові було більше сімдесяти років, коли він уперше подав позов до суду. Відповідно важливість предмета спору для заявника полягала у швидкому розгляді його позову [35]. Отже, з цього випливає, що на визначення «важливості» справи впливає вік заявника, а також стан його здоров'я.

У справі «Науменко проти України», ЄСПЛ зазначає, що «провадження щодо отримання компенсації було наслідком та ґрунтувалося на зменшенні розміру пенсії заявниці та пільг, наданих їй як ліквідатору наслідків аварії на Чорнобильській АЕС. Тому, з огляду на фінансове становище заявниці та стан її здоров'я, розгляд справи мав для неї безсумнівно важливе значення.

Відповідно, це було життєвою необхідністю для заявниці вимагати скорішого вирішення її скарг» [35]. Як вбачається з наведеного прикладу, на визначення ступеня «важливості» також впливає фінансове становище заявника. При цьому, варто звернути увагу на те, що у деяких справах

Суд не аналізує окремо критерій «важливості предмета спору для заявника», а на підставі інших трьох приймає рішення про порушення «розумності строків». Як приклад, можна навести справи «Бочан проти

України» [43], «Фрайдендер проти Франції» [29], «Літвінова проти України» [44] тощо.

Таким чином, робимо висновок, що при визначенні «важливості предмета спору для заявника» беруться до уваги вік заявника, стан здоров'я, фінансове положення, соціальний статус тощо. Інколи Суд окремо не розглядає критерій «важливості предмета позову для заявника» в рамках конкретних справ (при цьому, іноді й інші критерії не роз'яснюються, проте є випадки, коли не розкривається лише досліджуваний критерій).

2.3. Особливості критеріїв визначення розумного строку у адміністративному процесі

В роботі вже було розглянуто спосіб нормативного закріплення засади «розумності строків розгляду справи судом» у КАС України, а також досліджено практику ЄСПЛ щодо застосування вказаної засади.

Враховуючи, що, згідно з ч. 1 ст. 2 КАС України, «завданням адміністративного судочинства є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень», пропонуємо закріпити у тексті Кодексу не лише дефініцію «розумності строку» [23], а й критерії, за якими він обчислюється, аби забезпечити виконання процитованого положення.

При цьому, варто звернути увагу, що ЄСПЛ здійснює свою діяльність на підставі норм Конвенції та Протоколів до неї. Нами було зазначено, що положення ч. 1 ст. 6 Конвенції не містить вимоги щодо «розумності строку» розгляду публічно-правових спорів, проте, очевидно, що така гарантія також має реалізовуватись у рамках адміністративного судочинства. Водночас, вимога «розумність строку» у її трактуванні ЄСПЛ застосовна не для усіх спорів, що належать до юрисдикції адміністративних судів.

Так, наприклад, у справі «Фрайдендер проти Франції», Суд вказав, що «спорами, виключеними зі сфери дії пункту 1 статті 6 Конвенції, є суперечки, ініційовані державними службовцями, чиї обов'язки є типовим зразком обов'язків державної служби в тому, що ці особи діють як представники державної влади, відповідальні за захист спільних інтересів держави або інших органів державної влади» [29].

У справі «Пелегрин проти Франції» Суд також вказував, що «в праві багатьох держав-членів Ради Європи є різниця між державними службовцями та службовцями, положення яких регулюється приватним правом. Це призвело до того, що Суд встановив, що спори, які стосуються найму, професій та припинення служби державних службовців, як загальне правило, знаходяться за межами сфери застосування частини 1 статті 6 Конвенції» [45]. Проте, така практика ЄСПЛ набула певних змін, про що свідчить, зокрема, рішення у справі «Демидова проти України» [46], де Суд (при тому, що заявниця була працівником прокуратури), розглянув і задовольнив скаргу на тривалість розгляду її скарги. Таким чином, практика Суду стосовно сфери дії ч. 1 ст. 6 Конвенції неоднозначна. При цьому, зазначимо, що також існують інші обмеження щодо суб'єктів звернення до ЄСПЛ, які впливають із положення ст. 34 Конвенції – до Суду не можуть звертатися юридичні особи публічного права, а також органи державної влади, адже останні є суб'єктами владних повноважень і, в першу чергу, представляють інтереси держави.

Отже, спираюсь на вказане вище, ми можемо умовно поділити спори, що належить до сфери дії ч. 1 ст. 6 Конвенції і «розумність строків розгляду» яких може бути розглянута ЄСПЛ (див. Додаток 3). Не дивлячись на складнощі із визначенням сфери дії ч. 1 ст. 6 Конвенції, ми вважаємо, що в рамках здійснення адміністративного судочинства національними судами критерії розумності строків, вироблені практикою ЄСПЛ, мають поширювати власну дію на всі спори, що належить розглядати адміністративним судам.

З огляду на зазначене, пропонуємо доповнити запропоновану статтю 14.¹ частинами 4 та 5 (див. Додаток 1).

ВИСНОВКИ

Термін «розумний строк» набув значного поширення серед науковців. Проте, існують проблеми із його доктринальним тлумаченням. Проаналізувавши деякі підходи до визначення терміну «розумний строк» нами сформовано визначення досліджуваного поняття таким чином: «розумним є строк, об'єктивно необхідний для розгляду і вирішення справи та виконання остаточного судового рішення, який не обмежений граничним строком та є достатнім для надання своєчасного судового захисту прав, свобод, законних інтересів особи і виконання завдань судочинства. Його перебіг починається з моменту подання позову до суду (проте, може розраховуватися з більш раннього моменту) і закінчується виконанням остаточного судового рішення або його прийняттям». Таке визначення може бути застосовано у доктрині усіх процесуальних галузей права, проте, із певними застереженнями – обов'язковою умовою такого застосування є здійснення належної спеціалізації з урахуванням особливостей окремої галузі.

Також, досліджувалося нормативне закріплення засади «розумного строку судового розгляду». Зокрема, питання захисту права особи на судовий розгляд протягом «розумного строку» (гарантовані, зокрема, ст. 55 та ст. 129 Конституції України) належним чином не врегульоване у процесуальних галузях (не зважаючи на те, що процесуальні кодекси містять такий термін як «розумний строк»). Це призводить до обмеження прав осіб на «розумність строку» судового розгляду. Окрім того, вітчизняне законодавство є недосконалим стосовно способів закріплення конституційної засади «розумності строку» у галузевих нормативно-правових актах. Таких способів було виокремлено три: 1) дублювання положення Конституції, без закріплення визначення та без закріплення критеріїв визначення «розумності строків» (ЦПК, ГПК); 2) дублювання положення Конституції із наступним закріпленням дефініції (КАС України); 3) дублювання положення Конституції із наступним тлумаченням змісту засади та закріпленням критеріїв. Найчастіше, законодавче

закріплення принципу не враховує галузеві особливості його застосування. Таку проблему можливо вирішити лише шляхом внесення змін до законодавчих актів. Нами було запропоновано внести зміни до КАС України і доповнити його статтею 14.¹ (Додаток 1).

Наведена у Додатку А стаття сформована із урахуванням окремих доктринальних положень, а також практики ЄСПЛ. Було вказано на проблемні аспекти застосування положень Конвенції і окремих рішень у публічно-правових спорах. Зокрема, виявлено, що «розумність строків» розгляду не всіх спорів (детальніше – див. Додаток 3), що за ст. 19 КАС України належать до юрисдикції адміністративних судів, може бути перевірена Судом. Проте, як зазначалося, та обставина, що сфера дії ч. 1 ст. 6 Конвенції поширюється не на всі публічно-правові спори, не є підставою вважати, що така вимога (тобто «розумності строку») не може застосовуватися до цих спорів під час їх розгляду національними судами. Тому, критерії, запропоновані у ч. 4 ст. 14.¹ (Додаток 1), є універсальними для всього адміністративного процесу, навіть за умови, що на деякі спори, перелічені у ст. 19 КАС України, не поширюється сфера дії ч. 1 ст. 6 Конвенції).

Також зазначимо, що у ч. 4 ст. 14.¹ (Додаток 1), критеріями визначення «розумних строків» визначено:

1) складність справи, яка визначається з урахуванням кількості учасників справи (співпозивачів, співвідповідачів, третіх осіб); необхідності залучення експертів, експертів з питань права, перекладачі, інших осіб; необхідності проведення експертиз та їх складності тощо;

2) поведінка заявника та інших учасників справи, яка визначається із урахуванням здійснення ними процесуальних обов'язків, визначених цим Кодексом;

3) спосіб здійснення судом своїх повноважень;

4) важливість предмета спору для заявника у справі (за умови, що заявником виступає фізична або юридична особа).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гончаренко О. А. «Розумний строк» розгляду справи у практиці Європейського суду з прав людини. *Форум Права*. 2012. № 3. С. 126-131.
2. Андрійчук О. В. Процесуальні строки у цивільному процесі: дис. ... кандидата юрид. наук : Київ, 2009. 214 с.
3. Сорока М.О. Сутність терміну «розумний строк» у судовому адміністративному процесі. *Форум права*. 2011. № 1. С. 962–967.
4. Справа «Буховець проти України» (Заява № 22098/02) : Рішення Європейського суду з прав людини від 8 листопада 2005 року URL: <https://minjust.gov.ua/files/177>
5. Справа «Василенков проти України» (Заява № 19872/02) : Рішення Європейського суду з прав людини від 3 травня 2005 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_358/sp:max25
6. Захист права на справедливий суд відповідно до Європейської Конвенції з прав людини: Посібник для юристів / Д. Віткаускас, Г. Диков. К.: Pronto Print. 2018. 190 с. URL: https://www.echr.com.ua/wp-content/uploads/2018/06/spravedlyviy-sud-ECHR_UKR.pdf
7. Шекера Ю. О. Строки у господарському процесуальному праві України : : дис. ... канд. юрид. наук : Одеса, 2016. 207 с.
8. Справа «Демидова проти України» (Заява № 29843/04) : Рішення Європейського суду з прав людини від 2 грудня 2010 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_627
9. Справа «Скоробагатова проти Росії» (Заява № 33914/02) : Рішення Європейського суду з прав людини від 1 грудня 2005 року URL: http://european-court.ru/uploads/ECHR_Skorobogatova_v_Russia_01_12_2005.doc
10. Солдатський В. Розумні строки в контексті рішень Європейського суду з прав людини. *Национальный юридический журнал: теория и практика*. 2015. №6. С. 112-116.

11. Конституція України: прийнята на V сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

12. Рішенні КСУ у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 120, частини шостої статті 234, частини третьої статті 236 Кримінально-процесуального кодексу України (справа про розгляд судом окремих постанов слідчого і прокурора) : від 30 січня 2003 року № 3-рп/2003 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/v003p710-03/print>

13. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції : Закон України від 17.07.1997 № 475/97-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80>

14. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Конвенція, Міжнародний документ від 04 листопада 1950 року № 995_004 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004

15. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>

16. Гуйван П. Значення темпоральних чинників у практиці Європейського суду з прав людини. Поняття розумного строку розгляду справи в національному судочинстві (частина 1). *Підприємництво, господарство і право*. 2017. Вип. 6. С. 24-28 URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/6/6.pdf>

17. Цивільний процесуальний кодекс України: Кодекс України; Кодекс від 18.03.2004 № 1618-IV URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>

18. Господарський процесуальний кодекс України: Кодекс, Кодекс України від 06.11.1991 № 1798-XII URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>

19. Кримінальний процесуальний кодекс України: Кодекс України; Кодекс від 13.04.2012 № 4651-VI URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
20. Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини : Указ Президента України від 25.08.2015 № 501/2015 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/501/2015>
21. Цивільний кодекс України : Кодекс України; Кодекс від 16.01.2003 № 435-IV URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
22. Про Вищу раду правосуддя : Закон України від 21.12.2016 № 1798-VIII URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19>
23. Кодекс адміністративного судочинства України: Кодекс України; Кодекс від 06.07.2005 № 2747-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2747-15>
24. Захист інтересів держави в Європейському Суді. Офіційний веб-сайт Міністерства юстиції України URL: https://minjust.gov.ua/cat_9329
25. Європейський суд з прав людини. Зведені дані за 2017 рік у порівнянні з 2016 роком. Офіційний веб-сайт Міністерства юстиції України URL: <https://minjust.gov.ua/files/58007>
26. «Навантаження на суддів ВАСУ за перше півріччя 2017 року зросло більше як вдвічі» - Голова ВАСУ Олександр Нечитайло: новина від 10 липня 2017 року. Офіційний веб-сайт Вищого адміністративного суду України URL: <http://www.vasu.gov.ua/archive/123806/>
27. Справа «Броуган та інші проти Сполученого Королівства» (Заява № 11209/84) : Рішення Європейського суду з прав людини від 29 листопада 1988 року URL : <https://ips.ligazakon.net/document/view/so0662?an=26>
28. Справа «Претто та інші проти Італії» (Заява №7984/77) : Рішення Європейського суду з прав людини від 08 грудня 1983 року URL : <http://echr.ketse.com/doc/7984.77-en-19831208/view/>
29. Справа «Фрайдендер проти Франції» (Заява №30979/96) : Рішення Європейського суду з прав людини від 27 червня 2000 року URL : <https://www.legal-tools.org/doc/f34a79/pdf/>

30. Справа «Н. проти Сполученого Королівства» (Заява № 15023/89) : Рішення Європейського суду з прав людини від 5 березня 1987 року URL : <http://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-657&filename=001-657.pdf>

31. Справа «Х. проти Франції» (Заява № 18020/91) : Рішення Європейського суду з прав людини від 5 березня 1987 року URL : <https://www.globalhealthrights.org/health-topics/health-care-and-health-services/x-v-france-3/>

32. Справа «Мартінс Мореїра проти Португалії» (Заява № 11371/85) : Рішення Європейського суду з прав людини від 26 жовтня 1990 року URL : [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-57680%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57680%22]})

33. Справа «Рінгайзен проти Австрії» (Заява № 2614/65) : Рішення Європейського суду з прав людини від 16 червня 1971 року URL : [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-57565%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57565%22]})

34. Батан Ю. Д. Поняттєво-категорійний апарат превенції як призначення права. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2017, № 4 (80), С. 11-19.

35. Справа «Науменко проти України» (Заява № 41984/98) : Рішення Європейського суду з прав людини від 9 листопада 2004 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_353

36. Справа «Дульський проти України» (Заява № 61679/00) : Рішення Європейського суду з прав людини від 1 червня 2006 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/974_045

37. Справа «Коломієць проти Росії» (Заява № 59182/13) : Рішення Європейського суду з прав людини від 16 лютого 2017 року URL: <https://minjust.ru/ru/2017-god/kolomiec-i-drugie-protiv-rossii-zhaloby-nono-5918213-i-2-drugie>

38. Справа «Сімонавічус проти Литви» (Заява № 37415/02) : Рішення Європейського суду з прав людини від 27 липня 2006 року URL: <https://swarb.co.uk/simonavicius-v-lithuania-echr-27-jun-2006/>

39. Справа «Кувікас проти Литви» (Заява № 21837/02) : Рішення Європейського суду з прав людини від 27 червня 2006 року URL: <http://echr.ketse.com/doc/21837.02-en-20060627/>

40. Справа «Світлана Орлова проти Росії» (Заява № 4487/04) : Рішення Європейського суду з прав людини від 30 червня 2009 року URL: <https://www.lawmix.ru/vas/51472>

41. Справа «Ціммерманн та Штайнер проти Швейцарії» (Заява № 8737/79) : Рішення Європейського суду з прав людини від 13 червня 1983 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_417

42. Справа «Салезі проти Італії» (Заява № 13023/87) : Рішення Європейського суду з прав людини від 26 лютого 1993 року URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-57814%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57814%22]})

43. Справа «Бочан проти України» (Заява № 7577/02) : Рішення Європейського суду з прав людини від 3 травня 2007 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_209

44. Справа «Літвінова проти України» (Заява № 36223/06) : Рішення Європейського суду з прав людини від 28 жовтня 2010 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_623

45. Справа «Пелегрін проти Франції» (Заява № 28541/95) : Рішення Європейського суду з прав людини від 8 грудня 1999 року URL: <http://docs.pravo.ru/document/view/19382947/>

46. Справа «Демидова проти України» (Заява № 29843/04) : Рішення Європейського суду з прав людини від 2 грудня 2010 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_627

47. Туманов В. А. Европейский суд по правам человека. Очерк организации и деятельности. М. : Изд-во НОРМА, 2001, 304 с.

48. Справа «Бухкольтц проти Німеччини» (Заява № 7759/77): Рішення Європейського суду з прав людини від 6 травня 1981 року URL : www.univie.ac.at/.../ecthr_1981_buchholz_vs_germany.doc

49. Справа «Чирікоста та Віола проти Італії» (Заява № 19753/92) : Рішення Європейського суду з прав людини від 4 грудня 1995 року URL : <http://echr.ketse.com/doc/19753.92-en-19951204/view/>

АНОТАЦІЯ

Актуальність дослідження. «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава» (згідно зі ст. 1 Конституції України). За ст. 3 Основного Закону «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю», а «утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави». З огляду на це, на сучасному етапі розбудови саме демократичної, соціальної, правової європейської держави, важливого значення набуває не лише можливість захисту прав і свобод людини у сфері публічно-правових відносин шляхом звернення до суду, а й якість та своєчасність надання органами судової гілки влади такого захисту.

Метою роботи є аналіз законодавчого закріплення принципу «розумності строків судового розгляду» у національному законодавстві (зокрема, у Кодексі адміністративного судочинства України); дослідження практики тлумачення Європейським судом з прав людини принципу «розумності строків судового розгляду» в контексті статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод; формування критеріїв обчислення «розумності строку» для цілей адміністративного судочинства. Відповідно до мети дослідження, поставлено такі **завдання**: 1) проаналізувати підходи до розуміння «розумного строку»; 2) сформулювати дефініцію «розумності строку судового розгляду»; 3) проаналізувати нормативно-правові акти (міжнародні та національні), які закріплюють засаду «розумності строку»; 4) визначити способи нормативного закріплення досліджуваної засади у процесуальних кодексах; 5) встановити особливості критеріїв визначення «розумного строку», сформованих практикою Європейському суду з прав людини; 6) сформулювати дефініцію «розумного строку» для цілей адміністративного судочинства; 7) висунути критерії обчислення «розумного строку» для публічно-правових спорів, що розглядаються адміністративними судами; 8) виокремити

специфічні риси застосування критеріїв, сформованих практикою Європейському суду з прав людини, у адміністративному процесі.

Методологічну основу роботи складають як загальнонаукові, так і спеціальні методи. Діалектичний метод, зокрема, був застосований при аналізі базових теоретичних даних. Застосування аналітичного методу виражається в узагальненні позицій вчених щодо розуміння терміну «розумний строк». За допомогою формально-логічного методу проаналізовано норми чинного законодавства, та, з використанням методу моделювання, запропоновано пропозиції щодо вдосконалення норм Кодексу адміністративного судочинства України.

Наукова новизна дослідження. У роботі було запропоновано визначення терміну «розумний строк» для доктрини (як права загалом, так і адміністративного процесу зокрема); проаналізовано способи нормативного закріплення конституційної засади «розумного строку розгляду справи судом» у вітчизняних процесуальних кодексах; обґрунтовано необхідність нормативного закріплення критеріїв визначення «розумності строків» у рамках адміністративного процесу; запропоновано критерії визначення «розумності строку» із урахуванням специфіки адміністративного процесу як галузі права; аргументовано необхідність виокремлення деяких публічно-правових спорів як таких, що не належить розглядати Європейському суду з прав людини (з приводу дотримання «розумності строків» розгляду таких спорів). **Теоретична значимість** проведеного дослідження полягає у тому, що запропоноване визначення терміну «розумний строк», а також виокремлення факторів дотримання або недотримання певного критерію визначення «розумного строку» сприятимуть розвитку доктрини адміністративного процесуального права; окрім того, наведені теоретичні здобутки можуть застосовуватися і в рамках інших процесуальних галузей (за умови їх належної імплементації).

Структура наукової роботи обумовлена метою та завданнями дослідження та складається зі вступу, двох розділів, які містять п'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та трьох додатків. У вступі

визначено актуальність, об'єкт, предмет, мету, завдання, методологію дослідження, його джерельну базу, наукову новизну, теоретичне та практичне значення результатів дослідження. Перший розділ присвячений доктринальному розумінню «розумності строків» та нормативному закріпленню досліджуваної засади. У другому розділі проаналізовано критерії визначення розумності строків ЄСПЛ, а також виявлено особливості застосування цих критеріїв у адміністративному судочинстві. Підсумки проведеного дослідження містяться у висновках.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Стаття 14.¹. Розумні строки

1. Адміністративна справа має бути розглянута і вирішена в розумні строки. Вимога розумності розповсюджується також і на виконання судового рішення.

2. Розумним строком є строк, об'єктивно необхідний для розгляду і вирішення адміністративної справи та виконання остаточного судового рішення, який є достатнім для надання своєчасного судового захисту прав, свобод, законних інтересів особи і виконання завдань судочинства.

3. Початком обчислення розумного строку є момент подання позову до суду. Обчислення такого строку закінчується моментом виконанням судового рішення, яким вирішено справу по суті.»

4. Критеріями для визначення розумності строків адміністративного провадження є:

1) складність справи, яка визначається з урахуванням кількості учасників справи (співпозивачів, співвідповідачів, третіх осіб); необхідності залучення експертів, експертів з питань права, перекладачі, інших осіб; необхідності проведення експертиз та їх складності тощо;

2) поведінка заявника та інших учасників справи, яка визначається із урахуванням здійснення ними процесуальних обов'язків, визначених цим Кодексом;

3) спосіб здійснення судом своїх повноважень;

4) важливість предмета спору для заявника у справі (за умови, що заявником виступає фізична або юридична особа).

5. Проведення судового провадження у розумні строки забезпечується судом.

Справа	Суть справи	Тривалість розгляду	Висновок (рішення) Суду
«Хосце проти Нідерландів» [47, с. 123]	про шахрайство у фінансовій сфері	8,5 роки	тривалість не порушувала ст. 6 Конвенції
«Бухкольц проти Німеччини» [48]	трудовий спір	4 роки і 9 місяців	тривалість не порушувала ст. 6 Конвенції
«Бочан проти України» [43]	про користування земельною ділянкою	3 роки та 1 місяць	тривалість не порушувала ст. 6 Конвенції
«Циммерман і Штейнер проти Швейцарії» [41]	щодо компенсації за шкоду, спричинену шумовим і повітряним забрудненням, яке виникало внаслідок роботи аеропорту;	3,5 роки	тривалість порушувала ст. 6 Конвенції

Справи, на які поширюється юрисдикція адміністративних судів, і на які сфера дії ч. 1 ст. 6 Конвенції:		
поширюється	не поширюється	може поширюватися (за певних умов)
1) спорах фізичних чи юридичних осіб із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень (нормативно-правових актів чи індивідуальних актів), дій чи бездіяльності, крім випадків, коли для розгляду таких спорів законом встановлено інший порядок судового провадження;	3) спорах між суб'єктами владних повноважень з приводу реалізації їхньої компетенції у сфері управління, у тому числі делегованих повноважень;	2) спорах з приводу прийняття громадян на публічну службу, її проходження, звільнення з публічної служби; (за умови, що заявником є публічний службовець, який безпосередньо не виконує управлінські функції від імені публічної влади)
7) спорах фізичних чи юридичних осіб із розпорядником публічної інформації щодо оскарження його рішень, дій чи бездіяльності у частині доступу до публічної інформації;	6) спорах щодо правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом чи процесом референдуму; (це право не закріплено Конвенцією)	4) спорах, що виникають з приводу укладання, виконання, припинення, скасування чи визнання нечинними адміністративних договорів; (за умови, що однією із сторін є приватний суб'єкт)
8) спорах щодо вилучення або примусового відчуження майна для суспільних потреб чи з мотивів	10) спорах щодо формування складу державних органів,	5) за зверненням суб'єкта владних повноважень у випадках, коли право

суспільної необхідності;	органів місцевого самоврядування, обрання, призначення, звільнення їх посадових осіб;	звернення до суду для вирішення публічно-правового спору надано такому суб'єкту законом; (окрім тих нечисленних випадків, коли відповідачем є урядова організація)
11) спорах фізичних чи юридичних осіб щодо оскарження рішень, дій або бездіяльності замовника у правовідносинах, що виникли на підставі Закону України «Про особливості здійснення закупівель товарів, робіт і послуг для гарантованого забезпечення потреб оборони», за винятком спорів, пов'язаних із укладенням договору з переможцем переговорної процедури закупівлі, а також зміною, розірванням і виконанням договорів про закупівлю;		9) спорах щодо оскарження рішень атестаційних, конкурсних, медико-соціальних експертних комісій та інших подібних органів, рішення яких є обов'язковими для органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інших осіб; (окрім тих випадків, якщо така особа не бажає зайняти владну посаду)
12) спорах щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів охорони державного кордону у справах про правопорушення, передбачені Законом України «Про		

відповідальність перевізників під час здійснення міжнародних пасажирських перевезень»;		
13) спорах щодо оскарження рішень Національної комісії з реабілітації у правовідносинах, що виникли на підставі Закону України «Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років»		